

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.7.8>

## DROGA ROSYJSKA: OD TRADYCJI PAŃSTWOWOŚCI CESARSKIEJ DO RASZYZMU

**Volodymyr Taran**

*doktor nauk filozoficznych, profesor,  
profesor Katedry Pracy Socjalnej i Psychologii  
Narodowego Uniwersytetu „Politechnika Zaporoska” (Zaporoże, Ukraina)  
ORCID ID: 0000-0003-1581-2565  
taran.v.1010@gmail.com*

**Taisiia Gayvoronska**

*kandydat nauk filozoficznych, docent, dziekan Wydziału Nauk Społecznych Narodowego Uniwersytetu  
„Politechnika Zaporoska” (Zaporoże, Ukraina)  
ORCID ID: 0000-0002-1165-0194  
t.gayvoronska@gmail.com*

**Adnotacja.** Artykuł ujawnia proces przekształcania nowoczesnego reżimu politycznego w Rosji w specyficzną formę faszyzmu – rasyzm. W dużej mierze wynika to z tradycji rosyjskiej państwowości, która, choć przechodziła znaczące zmiany transformacyjne na przestrzeni dziejów, zachowała podstawowe oznaki imperializmu – autorytaryzm, ekspansjonizm, przymusowe przyłączenie innych terytoriów, kult państwa i władzy, zmitologizowaną historię, etnofobię i tym podobne, które stopniowo przekształciły się w trwały składnik rosyjskiej kultury politycznej i obrazu rosyjskiego myślenia. Na poziomie teoretycznym znalazło to odzwierciedlenie w koncepcji „rosyjskiego świata”. Rasyzm to faszyzm doprowadzony do maksymalnej nielogiczności jako kult szaleństwa, jak schizofrenizm. Jest formą hyperimperializmu współczesnej Rosji, dla której szowinizm, nazizm i ludobójstwo stały się naturalnym wyrazem jej imperialnej istoty.

**Słowa kluczowe:** rasyzm, faszyzm, imperium, neoimperium, „rosyjski świat”, szowinizm, nazizm, nacjonalizm, ukrajinofobia, ludobójstwo.

## THE RUSSIAN WAY: FROM THE TRADITION OF THE IMPERIAL STATE TO RASHISM

**Volodymyr Taran**

*Doctor of Philosophy Science, Professor,  
Professor of the Department of Social Work and Psychology  
National University "Zaporizhzhia Polytechnic" (Zaporizhzhia, Ukraine)  
ORCID ID: 0000-0003-1581-2565  
taran.v.1010@gmail.com*

**Taisiia Gayvoronska**

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,  
Dean of the Faculty of Social Sciences  
National University "Zaporizhzhia Polytechnic" (Zaporizhzhia, Ukraine)  
ORCID ID: 0000-0002-1165-0194  
t.gayvoronska@gmail.com*

**Abstract.** The article reveals the process of transformation of the modern political regime in Russia into a specific form of fascism – rashism. To a large extent, this is due to the tradition of Russian statehood, which, although it underwent significant transformational changes throughout history, preserved the basic signs of imperialism – authoritarianism, expansionism, forced annexation of other territories, the cult of the state and power, mythologized history, ethnophobia, etc., which gradually turned into a stable a component of Russian political culture and the Russian way of thinking. At the theoretical level, this was reflected in the concept of «Russian world». Rashism is fascism, brought to its maximum illogicality as a cult of insanity, as schizo-fascism. It is a form of hyper-imperialism of modern Russia, for which chauvinism, Nazism and genocide have become a natural expression of its imperial essence.

**Key words:** rashism, fascism, empire, neo-empire, "Russian world", chauvinism, Nazism, nationalism, Ukrainophobia, genocide.

## РОСІЙСЬКИЙ ШЛЯХ: ВІД ТРАДИЦІЇ ІМПЕРСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ДО РАШИЗМУ

**Володимир Таран***доктор філософських наук, професор,**професор кафедри соціальної роботи та психології**Національного університету «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)*

ORCID ID: 0000-0003-1581-2565

taran.v.1010@gmail.com

**Таїсія Гайворонська***кандидат філософських наук, доцент, декан факультету соціальних наук**Національного університету «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-1165-0194

t.gayvoronska@gmail.com

**Анотація.** У статті розкривається процес перетворення сучасного політичного режиму в Росії на специфічну форму фашизму – рашизм. Значною мірою це обумовлено традицією російської державності, яка, хоч і зазнавала суттєвих трансформаційних змін протягом всієї історії, зберігала базові ознаки імперськості – авторитаризм, експансіонізм, примусове приєднання інших територій, культ держави і влади, міфологізовану історію, етнофобію тощо, які поступово перетворилися на стійку складову російської політичної культури і способу російського мислення. На теоретичному рівні це знайшло відображення в концепції «руського миру». Рашизм – це фашизм, доведений до своєї максимальної нелогічності як культ безумства, як шизофашизм. Він виступає формою гіперімперіалізму сучасної Росії, для якої шовінізм, нацизм і геноцид стали природним виразом її імперської сутності.

**Ключові слова:** рашизм, фашизм, імперія, неоімперія, «руський мир», шовінізм, нацизм, націоналізм, українфобія, геноцид.

**Вступ.** Коли ми говоримо про те, що у нашій пам'яті залишило ХХ століття, то звичайно згадуємо про найбільш трагічні події і жахливі наслідки розквіту і жорстокої боротьби двох систем, двох ідеологій – комуністичної і фашистської. Історія по-своєму визначила долю кожної із них. В середині століття фашизм був подоланий і засуджений. Наприкінці століття зазнала самозруйнування і комуністична система. Здавалося б, людство, отримавши щеплення від подібних політичних експериментів, не захоче повторювати свою помилку. Однак вийшло зовсім не так. Вже на межі ХХ–ХХІ століть фашистські ідеї знов становляться надзвичайно привабливими в певних країнах. Парадоксальним виглядає те, що це досить динамічно відбувається саме в посткомуністичній Росії, яка надзвичайно пишається саме перемогою у своєму недалекому минулому над нацизмом на Європейському континенті. С початку 2000 років фашизм вже остаточно стає змістовною складовою російської державної ідеології, а їх практична реалізація з усією очевидністю розкрилася у ході війни, що була розпочата Росією проти України у 2014 році і яка перейшла до ще більш активної фази у 2022 році.

Про загрозу фашизації російського політичного режиму наприкінці ХХ – початку ХХІ століття з'явилося чимало аналітичних матеріалів у вигляді монографій, статей, інтерв'ю тощо як в Україні, так і за її межами, у тому числі і в Росії. Увагу цій проблемі приділили А. Умланд, В. Лакер, Л. Брит, У. Еко, С. Куртуа, Н. Верг, Ж.-Л. Панне, Т. Снайдер, Є. Гайдар, Б. Немцов, В. Іноземцев, І. Ейдман, П. Шехтман, Л. Шевцова, М. Кас'янов, О. Романчук, В. Антонов, Є. Горюнова, О. Мотиль, А. Зубов та ін. Оскільки ж російський фашизм стає все більш системним і відвертим, все більш експансіоністським і руйнівним, а разом з тим все більш підступним, здатним ховати своє справжнє обличчя за словесною еквілібристикою і системним викривленням реальності, подальші дослідження його витоків, зв'язків з логікою розвитку російського соціокультурного середовища, російської державності та особливості сучасного прояву залишаються надзвичайно актуальними. Це обумовлено і необхідністю формування більш досконалого уявлення про сутність і різноманітні форми фашизму з метою запобігання його виникненню і розповсюдженню, об'єктивного оцінювання стану та перспектив розвитку політичних процесів як в Україні, так і в світі.

Отже, **метою** даної статті є визначення сучасного політичного режиму в Росії як фашистського за своєю сутністю. **Завданням** – показати особливості формування російського фашизму як процесу гіпертрофії певних рис російської імперської державності, що на хвилі сучасних неоімперських амбіцій Росії набула форми рашизму.

**Основна частина.** Перетворення сучасної Росії на фашистську державу вже є практично доведеним фактом, але разом з тим викликає і ряд запитань. У тому числі, як так сталося, що країна, яка постійно, протягом тривалого часу демонструвала себе як послідовний борець за мир, свободу, демократію, справедливість, проти будь-яких форм дискримінації – національної, расової, гендерної тощо, «раптом» сама стала фашистською? І чи існують «залізні» критерії називати Росію саме такою?

Перш за все, треба виходити із сутності самого фашизму. У найбільш загальному вигляді фашизм можна розуміти як ідеологію і практику європейських антидемократичних націоналістичних рухів 1920–40-х рр. Він виступає у двох формах: 1) Політичний рух, що оформився після Першої світової війни в Італії і став

однією з поширених у той час моделей радикального розв'язання суспільно-політичних та економічних проблем. 2) Ідеологія та практика політичних рухів Центральної та Північної Європи, що спиралися на відповідні зразки німецького нацизму (Галушко К., 2013).

Досить розповсюдженим є наступне визначення фашизму, яке належить його засновнику Б. Муссоліні. Фашизм (італ. *fascismo*, від італ. *fascio* – «зв'язка», «об'єднання») – різновид політичного режиму, а також радикальна авторитарна імперіалістична політична ідеологія, що має на меті єднання громадян навколо національної чи расової ідеї, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм, імперіалізм та ідея єднання, мобілізації нації й держави проти ворогів, ідея постійної війни і панування (Гай-Нижник П., 2019).

Разом з тим багато дослідників вказують на те, що фашизм представляє собою дуже багатогранне явище. Фашизм, говорить У. Еко, – це ф'южн-тоталітаризм, набір різних філософських і політичних ідей, вулик протиріч (Умберто Еко, 2018). Аналогічну думку висловлює і Т. Снайдер. Фашистські ідеї, зазначає він, є досить розповсюдженим явищем. Говорячи про фашизм, ми звичайно маємо на увазі А. Гітлера чи Б. Муссоліні... Але фашизм мав своїх палких прихильників у всій Європі й Америці. І у всіх його різновидах йшлося про торжество волі над розумом. Через це йому неможливо дати повністю вичерпне визначення. Люди розходяться, нерідко різко, щодо того, що таке фашизм (Снайдер Т., 2022), часто наділяючи його не тільки вкрай негативними, але і позитивними рисами.

Очевидно, це обумовлено тим, що фашизм, незважаючи на наявність в ньому ряду сутнісних характеристик, має різні форми прояву, які обумовлені відмінними конкретно-історичними, соціально-політичними, етно-національними, економічними, духовно-ментальними тощо обставинами, та до того ж здатний маскуватися, використовуючи і різне змістовне наповнення своїх базових понять, і різноманітні привабливі популістські гасла.

Так, справді можна говорити, що ідеологічні основи фашизму набули максимально чітких обривів в роботах політичних лідерів Італії і Німеччини першої третини ХХ століття. Однак втілення в життя фашистських ідей мало свої особливості скрізь, де з'являлися фашистські рухи. А це, у тому числі, іспанський фалангізм, хорватський усташизм, «диктатура професорів» у Португалії, «Crois de Foi» у Франції, рух О. Мослі у Великій Британії, рух Л. Дегреля у Бельгії, «Залізна Гвардія» у Румунії, аристократично-консервативний режим Горті в Угорщині, російські емігрантські фашистські організації К. Радзівського і А. Вонсяцького тощо. Однак всі вони залишаються фашистськими. І тут доречно навести думку У.Еко, який вважає, що можна виокремити список типових рис «Вічного» фашизму. Їх не вдається систематизувати, багато з них протирічать одна одній і є притаманними різного роду деспотіям. Але навіть однієї з них досить, щоб навколо неї почав формуватись фашизм (Умберто Еко, 2018). При цьому сам У.Еко виділяє 14 таких рис. Це зокрема: культ традиції; неприйняття модернізму; культ дії заради дії; неприйняття критики; страх інакшості; опора на розгублений середній клас; одержимість ідеєю змови; відчуття ображеності з боку когось; розуміння життя як вічної війни; масовий елітаризм та презирство до слабкості; культ героїзму та міфів; вибірковий популізм; новомова (Умберто Еко, 2018).

Російський фашизм, без сумніву, відповідає сутнісним ознакам «класичного» фашизму, але все ж таки виступає його особливою формою, яка відрізняється від інших як в генетичному плані, так і за специфікою своїх проявів.

Це значною мірою пояснюється логікою розгортання російської імперської державності, що розпочинається з періоду правління Івана Грозного, концептуально оформлюється за часів Петра I, але не закінчується з крахом царського правління Романових. Вона набуває нових обривів за радянських часів як радянська імперія, а після розпаду СРСР демонструє надзвичайну живучість в неоімперських амбіціях Б. Єльцина, досягаючи свого апогею у політиці режиму В. Путіна.

Як можна побачити, всі три історичні етапи російської державності, незважаючи на суттєві відмінності, органічно пов'язані між собою імперським началом, певна частина атрибутів котрого часто виступає як складова і фашистських політичних режимів (авторитаризм, жага до анексії чужих територій, агресивність, жорстокість тощо).

Подібному зв'язку відповідає сама сутність імперії, котра закладена вже в етимології цього слова: латинське *imperium* означає: «наказ, повеління, влада, владцтво...» (Дворецкий И.Х., 1976). Отже, концептуальним та відправним пунктом значення латинського *imperium* виступає «наказ» як одна із базових ознак функціонування імперської політичної системи. Крім того, імперія – історична форма державного утворення, що має у своєму складі силоміць приєднані інші народи та території. Однак йдеться не про лагідне приєднання, а саме силоміць, тобто примусово, загарбницьким шляхом, силовим методом.

Природа імперської експансії пояснюється не тільки прагненням до територіальної масштабності, але і внутрішніми причинами історичного, культурного і соціального змісту (Бевзюк С., 2019). Звідси: а) масштаби імперії – умова успішніше протистояти іншим імперіям, а в основі протистояння – різні культурно-цивілізаційні цінності; б) задоволення своїх етно-національних амбіцій як права на владу; спосіб самоутвердження, побудований на фізичному насиллі з причини відсутності конкурентної культурно-духовної компоненти; намагання знищити більш високу культуру та її носіїв як задоволення своїх комплексів культурної меншовартості; спроба нищення всього іншопольованого, що стало основою для формування власного міфу про надзвичайність походження, історії та здобутків, але своїм існуванням заперечує реальність подібного міфу.

До особливості імперії як політичної системи відносять контроль центру над периферіями, що вибудується по вертикалі, а зв'язки між останніми здійснюються не горизонтально, а виключно через центр (Мотиль О., 2012). А ще – імперія означає надзвичайну роль держави і влади, які посідають вищі сходинки в ієрархії цінностей і набувають буквально культових ознак. Саме це досить яскраво демонструє весь період існування російської державності. Історія прирєкла Росію, пише О.Скобов, на особливу роль державної влади. Форми її змінюються, але принцип пріоритетності цінностей державності по відношенню до цінностей особистості має дотримуватися завжди (Скобов О., 2008).

Без сумніву, кожний історичний етап російської імперськості має свої особливості. В період розвитку Московії-Росії знайшли прояви різноманітні тенденції економічних, соціально-політичних і духовно-культурних процесів, що мали неоднозначні наслідки для долі Росії, у тому числі й позитивні. Річ у тім, що імперськість сама по собі ще не означає однозначного її перетворення на фашистську форму правління, про що засвідчив досвід інших імперій, скажімо, Англійської чи Французької. Всі вони мали багато спільних рис, які гіпотетично могли б привести до фашизму. Але цього не сталося. Очевидно, що йдеться про певні особливості російської імперськості, негативні риси котрої виявилися більш живучими в силу специфічності укладу життя російського суспільства і його ментальних особливостей, що сприяло можливості постійно проявлятися в будь-яких нових моделях російського державного устрою.

Важливого значення для Російської імперії всіх періодів набуває образ держави як символа не просто могутності, а саме імперської могутності, що уособлює собою «світову страшилку», здатну за рахунок сучасної армії і зброї наводити жах на весь світ і примушувати рахуватися із собою. Держава перебуває на вершині ціннісної піраміди в російському цивілізаційному світі, затьмарюючи собою цінність людини. Авторитаризм стає важливою складовою її імперської сутності. Авторитаризм – як «воля, що сама себе воліє», як «абсолютно безмежне самовладдя», як самодержав'я (Афанас'єв Ю., 2009).

Однак руське самодержав'я має суттєві відмінності від багатьох інших, тому що воно утверджувалося, установлювалося, розвивалося як самодержав'я особового роду, з надзвичайною деспотією, жорстокістю і підступністю, які корелюють з російською ментальною особливістю – домінуванням інверсійної логіки. (Остання передбачає знищення однієї з двох протилежних сторін, програм в ході їх протиборства, на противагу медіаційній логіці, коли в ході з'ясування відносин виникає принципово нова якість без знищення свого опонента). Крім того, із часів виникнення Московії самодержав'я тут «наділено певною місією від Бога врятувати православну віру. І, власне, це спасіння православної віри самодержав'я зробило своєю ціллю і ця ціль переформатувалася як протистояння католицькому Заходу, котрий з точки зору православної віри зрадив цю християнську віру в ході погодження Константинополя з Римом». Логічним продовженням такої концепції стало формування ідеократичного самодержав'я, ідеократичної влади, яка міцно трималася за ідею «Москва – третій Рим, а четвертому не бути...» (Афанас'єв Ю., 2009).

І ще одне. Історія нам дає підстави говорити, що московські царі розбудовували свою імперію цілковито на іншій основі, ніж це робили, скажімо, європейські – Британська, Іспанська, Французька чи Австро-Угорська імперії. Якщо прирівняти розширення європейських імперій із поширенням Московської, то відразу звертаєш увагу на стан їхнього цивілізаційного розвитку та їхнє ставлення до захоплених країн і територій – вони могли запропонувати свої цивілізаційні досягнення – письмо, культуру, техніку, які вважалися вищими, ніж ті, які, скажімо, мали завойовані народи, країни. Звідси їх відцентровий характер. Московія ж, яка знаходилася у тотальній залежності від імперії Чингізхана, часто перебувала на нижчому цивілізаційному та культурному розвитку, ніж сусіди, на яких вона нападала. Подібна тенденція зберігалася й надалі. А це надало Російській імперії доцентрового характеру, що обумовило її функціонування не через механізм експансії, а через «висмоктування» із своїх колоній всього: культури, релігії, ресурсів (Кебуладзе В., 2016). Потреба у подібному «висмоктуванні» вимагала відповідного виправдовування свого особливого права на привласнення чужого і мінімізації можливості своїх жертв якимось чином здійснювати спротив загарбникам як інтелектуально, так і фізично. Мабуть цим значною мірою пояснюється феномен надзвичайної тиранії і жорстокості по відношенню до поневолених народів, що виступає основою прояву крайніх форм російського шовінізму.

Показово, що у час існування Російської імперії Романових російський фашизм мав своє коріння в рухах, відомих в історії як «чорносотенці» та «білий рух». Пізніше, із початком Другої світової війни російські фашисти в Німеччині підтримали Гітлера і влилися до лав російських колабораціоністів – найбільшої групи колаборантів, що співробітничали із Гітлером.

Жовтнева революція 1917 року в Росії, що здійснювалася під комуністичними гаслами, здавалося б, мала повністю покінчити з устоями російського царизму, остаточно знищивши його імперську сутність. Фактично ж радянська влада на чолі з партією більшовиків встала на шлях створення оновленої моделі імперії – вже радянської – під назвою СРСР з відповідними атрибутами, які мали багато спільного з фашистською риторикою і методами керування державою. Тому не випадково в наукових й інтелектуальних колах давно був відзначений певний зв'язок між комунізмом і фашизмом. Без сумніву, між комунізмом і фашизмом не можна ставити знак рівності. **Історично комунізм** (лат. communis – спільний) спирався на марксизм, який, використовуючи теоретичний і практичний досвід світової історії, передбачав побудову ідеального суспільства, де мали б досягти максимуму омріяні віками цінності рівності, справедливості, свободи. Але побудова комуністичного суспільства потребувала перехідного періоду – диктатури пролетаріату. Остання ж була необхідна для реалізації програми партії стосовно поетапного втілення її програмних положень в практику

державного будівництва. Для цього передбачалася не тільки жорстка дисципліна для виконання широкої програми практичних дій, але й використання ідеологічних засобів та засобів примусу громадян до їх руху у наміченому напрямку, а ще – непримиренна боротьба із всілякими противниками офіційно проголошеної доктрини.

Показово, що навіть політика у марксистській інтерпретації – боротьба класів за владу, а державна влада висловлює інтереси панівного у суспільстві класу. Визначення політики як боротьби, прагнення до панування виражалося у намаганні вивчати її природу через дихотомію «свій – чужий», «друг – ворог», «наші – ваші». Проте з політики не зникла орієнтація на силу, перемогу у протистоянні, прагнення до панування, придушення одних іншими.

Сталінські гасла «свобода, рівність, братерство» – це лише данина революційній риторичі. Одним із сутнісних виразників радянського режиму можна вважати нечувані за масштабами «сталінські» репресії, що здійснювалися всередині країни протягом 1930–1950-х років (свого апогею жорстокості вони досягли у період 1936–1938 років, який отримав назву «Єжовщина» або «Великий терор»). Репресії включали геноцид за класовими ознаками, чистку в рядах правлячої ВКП (б) (після 1952 р. КПРС) та НКВС, розкуркулення, депортацію цілих етнічних груп, репресії за релігійні переконання, гоніння проти «соціально чужих елементів» і «саботажників», масові ув'язнення та розстріли «ворогів народу» тощо. З точки зору міжнародного права, такі злочини нічим не відрізняються від злочинів Нацистської Німеччини, класифікуються міжнародним законодавством як злочини проти людяності і відповідно до Лондонського Статуту Міжнародного військового трибуналу підпадають під юрисдикцію Міжнародного військового трибуналу. Зрозуміло, що всі репресивні дії мали чітке ідеологічне та юридично-правове обґрунтування і проводилися в межах чинного кримінально-процесуального кодексу. Однак показовим є факт, що більшість звинувачень були базовані на примусових зізнаннях, часто здобуті за допомогою тортур і під впливом вільної інтерпретації статті 58 Кримінального Кодексу. На основі цієї статті звинуваченим приписували контрреволюційні злочини. Замість судових процесів часто діяли так звані трійки НКВС. Сотні тисяч людей були звинувачені за сфабрикованими доказами у різноманітних політичних злочинах (шпигунство, шкідництво, саботаж, антирадянська агітація і пропаганда, таємна підготовка до державного перевороту, тероризм), а потім розстріляні або відправлені у табори ГУЛАГу. Багато з них померло у робітничих таборах від недоїдання, хвороб і виснаження. Широкомасштабні політично вмотивовані вбивства сьогодні називається терміном «демоцид» або «політицид».

Експансіоністські наміри СРСР витікали із ідеї К.Маркса про світову революцію, яка широко використовувалася лідерами більшовизму, дозволяючи російським революціонерам, з одного боку, розраховувати на підтримку європейських марксистів, а з іншого боку, – активно втручатися в справи інших держав для допомоги місцевим комуністам готувати антиурядові виступи. Ідея жваво обговорювалась у післяреволюційний період на офіційному рівні керівниками більшовицької влади – В. Леніним, Л. Троцьким, Г. Зінов'євим та ін., які відверто планували «завоювати 5/6 земної суші, щоб в усьому світі був Союз Радянських Соціалістичних Республік» (П'ятий Всемирний конгрес, 1925). Наприкінці 20-х років, після поразки соціалістичних революцій у ряді країн Європи, була висунута інша ідея – про можливість побудови соціалізму «в окремо взятій країні». Однак думка про світове панування комунізму не полишила партійне керівництво Радянського Союзу, яке активно готувалося до силового втручання у хід історії. Існує чимало фактів, ґрунтовно викладених, зокрема, в роботах В. Суворова («Ледолом», «День М»), А.Арутюнова («Ленін. Красний Якобинець»), Шона Мак-Мікіна («Війна Сталіна. Нова історія Другої світової») та інших дослідників, які свідчать про підготовку СРСР до розв'язання Другої світової війни. І хоча історичні події розгорталися за зовсім іншим сценарієм, тим не менш, в ході військових дій у всіх країнах, зайнятих Червоною Армією, до влади прийшли комуністи, що дозволило згодом утворити міжнародний Соціалістичний табір на чолі з СРСР, який проіснував до розпаду Радянського Союзу.

До, речі, амбіційні плани знищення внутрішніх і зовнішніх ворогів не полишали Сталіна ніколи. Вже навіть наприкінці свого правління, остаточно втрапивши здоровий глузд, він планував такі масштабні акції, як нову чистку радянської еліти, великий єврейський погром та війну із Заходом (Гогун О., 2021).

Що стосується ставлення радянської влади до фашизму, то, незважаючи на визнання світовим співтовариством беззаперечних заслуг СРСР у боротьбі з фашизмом і ролі Радянського Союзу в перемозі над фашистською Німеччиною, воно не було послідовним. Так, до того, як Гітлер прийшов до влади у 1933 році, радянська влада розглядала фашизм як чергову форму капіталістичного ворога, що відповідало позиції Комуністичних партій в Європі, котрі вважали ворогом будь-яку іншу партію. Але у 1939 році СРСР був де-факто союзником нацистської Німеччини, і дві країни вторглись у Польщу. Промови нацистів публікувались у радянських газетах, а нацистські офіцери захоплювались ефективністю радянських масових депортацій. Факт, який нинішня російська влада намагається приховати (Снайдер Т., 2022).

Після смерті Й. Сталіна нове керівництво Радянського Союзу на чолі з М.Хрущовим усвідомлювало, що стан постійної напруги і страху виснажував суспільство, а можливості казарменого соціалізму вичерпувались. До того ж, правляча верхівка змушена була зважати і на складну міжнародну обстановку, настрої світової громадськості, щоб уникнути подальшого поглиблення конфронтації із країнами Заходу. В епоху десталінізації, або «відлиги», що охопила період з 1953 по 1964 рр, на офіційному рівні був не тільки засуджений «культ особи» (XX з'їзд КПРС, 1956), але й зроблені кроки у бік лібералізації радянської політичної системи. XXII з'їзд КПРС, що відбувся у 1961 р., підтвердив курс на відновлення законності й розширення

соціалістичної демократії. Важливе значення в ідейному розмежуванні із сталінщиною мало положення про переростання диктатури пролетаріату в загальнонародну організацію суспільства, що передбачало використання більш гнучких способів управління державою (XXII з'їзд КПРС, 1977). Однак у цілому механізм державно-політичного управління діяв по-старому, зберігаючи тоталітарний характер. Як результат, зміни в суспільно-політичному житті країни відбувалися складно і суперечливо. Розпочаті реформи не підкріплювалися глибокими демократичними перетвореннями, а це зводило нанівець задекларовані прогресивні починання (Кондратюк К.К., 2008:19-22).

Звідси «застій» у розвитку суспільства так званого періоду «розвинутого соціалізму», який припав на часи правління Л.Брежнєва. Натомість помітно посилювався ідеологічний тиск в усіх сферах соціального життя та нетерпимість до інакодумства. Так, зокрема, у 1965 році пройшла перша хвиля арештів українських дисидентів у Києві, Одесі, Луцьку, Львові, Тернополі та Івано-Франківську. У 1971 набула офіційного статусу концепція радянського народу – нової історичної інтернаціональної (наднаціональної) спільності радянських людей, що мають «спільну економічну базу, соціалістичне господарство, спільну соціально-класову структуру, спільний світогляд – марксизм-ленінізм, спільну мету – побудову комунізму, багато спільних рис у духовному житті, у психології» (XXIV з'їзд КПРС, 1971). При цьому в межах нової спільності чітко зберігалася етнічна нерівність, про що свідчив особливий статус росіян як «старшого брата». До речі, міфологема «старшого брата» була започаткована ще імперськими ідеологами царської Росії (С. Уваров, М. Магницький, М. Катков, К. Победоносцев) у XIX сторіччі. Вона цілком і без будь-яких уточнень була взята на озброєння радянською офіційною історичною наукою і отримала сталінську підтримку у 1936 році, напередодні Другої світової війни, через необхідність відродження російського націонал-патріотизму. Теза науково «підкріплювалася» етимологічними засобами, доводячи кореневу спільність між словами «російський» і «Русь» (Таран В.О., 2012: 52). А це ще раз доводить спорідненість імперського мислення як в часи царської Росії, так і в радянський період.

Концепція «радянський народ» фактично була спрямована проти визнання національної самобутності народів СРСР, що відкривало додаткові можливості для проведення владою нових репресивних заходів. Майже відразу після 1972 року проводяться «зачистки» партійного апарату від національно орієнтованих співробітників. Широкого розмаху набувають арешти інтелігенції – письменників, правозахисників, релігійних діячів, практикується масове застосування проти дисидентів не тільки в'язниць, але й тортур та психлікарень. Метою репресій, у першу чергу, було намагання придушити в зародку будь-які опозиційні рухи. Одночасно в країні в межах концепції створення єдиної спільності «радянського народу» здійснюється тотальна русифікація, зокрема в освітній і культурній сферах. Юридично затверджується особливий статус російської мови, яка стає привілейованою на усій території Радянського Союзу (Постанови ЦК КПРС «Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» (1978 р.), «Про подальші заходи щодо вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республіках», або «Андроповський указ» (1983 р.) та інші рішення). А це означало курс на руйнування національних ідентичностей та боротьбу з будь-якими проявами національного мислення.

Спробами «пом'якшення» негативних рис радянської системи в цілому можна вважати історичний період перебудови 1985–1991 років, що був пов'язаний з діяльністю М.Горбачова і представляв собою намагання проведення політичних і економічних реформ. А це передбачало політику гласності та демократизацію суспільного життя; введення елементів ринкових відносин; відмову від надмірної критики так званого капіталістичного ладу; значного поліпшення відносин зі США та демократичними країнами Західної Європи; визнання пріоритету загальнолюдських цінностей і глобальних світових проблем тощо. На жаль, не зважаючи на певні позитивні тенденції, що намітилися в суспільстві, в цілому перебудова призвела до руйнування Радянського Союзу як цілісного політичного утворення.

Характерно, що, незалежно від зміни політичних лідерів, етапів певних позитивних зрушень чи стагнацій у країні, схильність радянської компартійної системи до агресії як всередині держави, так і на зовнішній арені, не втрачає своєї актуальності протягом всього періоду після Другої Світової війни. Про це свідчать такі події, як: участь СРСР у Громадянській війні у Китаї (1946–1950); участь СРСР у Корейській війні (1950–1953); масові розстріли демонстрацій в Тбілісі (1956); напад СРСР на Угорщину (1956); участь СРСР у війні в Алжирі (1961–1964); участь СРСР у війні у В'єтнамі (1961–1974); розстріл масової демонстрації протесту в Новочеркаську (1962); участь СРСР у Карибській кризі (1962–1964); участь СРСР в арабо-ізраїльських війнах (1967–1974); введення радянських військ до Чехословаччини (1968); участь СРСР у війні в Анголі (1975–1979); участь СРСР у сомалійсько-ефіопській війні (1977–1979); збройна агресія СРСР проти Афганістану (1979–1989); військовий конфлікт у Нагірному Карабасі (1988) та ін.

Майже відразу після утвердження Декларації про державний суверенітет у 1990 р. Росії довелося шукати нові підстави для теоретичного та ідеологічного обґрунтування необхідності не тільки географічного та політичного розмежування між новоствореними державно-політичними утвореннями, а й природності своїх світових лідерських амбіцій.

Не останню роль тут відіграє модифікований концепт російського євразійства про Росію як особливу, самостійну цивілізацію, яка повинна не наслідувати комусь, а відштовхуватися у своєму розвитку від власних традицій і принципів (Іхлов Є.В., 2001). Серед провідних рис цієї цивілізації називають специфічний за своїми духовно-релігійними ціннісними орієнтаціями і економічними відносинами уклад, що ґрунтується

на співіснуванні приватної і державної власності, а також ідеократизм, гіпертрофований етатизм, антиокциденталізм, неомесіанізм, гегемонізм.

Подібні риси концептуально і практично обумовлюють більш тісний зв'язок з традиціями азійської культури (про що раніше писали П. Савицький, М. Булгаков, Л. Гумільов, В. Білінський, М. Бердяєв та інші) та негативне ставлення до європейської культури і системи цінностей в цілому. Такий негативізм часто ігнорує об'єктивний процес взаємодії і взаємовпливу російської і європейської культур, особливо з урахуванням сучасних глобалізаційних тенденцій.

Проте, саме концепт про російську принципову «антиєвропейськість» отримав вкрай агресивного тлумачення, а сама ідея «антиєвропейськості» повністю відповідає базовим положенням російської ідеологічної доктрини про «оточеність ворожими країнами». Разом з тим вже на початку тих саме 90-х років у РФ починають активізуватися імперські настрої і плани щодо відродження колишньої могутності і втрачених територій. Про це свідчать драматичні події на території вже колишнього Радянського Союзу: Громадянська війна в Грузії (1991–1993), Війна в Абхазії (1991–1993), Придністровський конфлікт (1992), Осетинсько-інгуський конфлікт (1992), Громадянська війна в Таджикистані (1992–1997), Перша чеченська війна 1994–1996), Війна в Дагестані (1999), Друга чеченська війна (1999–2009), Російсько-грузинська війна (2008), Збройний конфлікт на Північному Кавказі (2009–2017), Російсько-українська війна (2014-по сьогодні).

Взагалі на тлі геополітичних амбіцій ідеологія агресії та імперіалізація сучасного російського суспільно-політичного простору стають усе більше очевидними. Це знаходить відображення у корекції змісту офіційних документів, що визначають основні засади зовнішньої політики Росії. Формально вони не виглядають агресивними і не містять відвертих закликів до військового втручання в справи інших держав. Більше того, декларується навіть спрямованість Воєнної доктрини РФ на стримування і запобігання військовим конфліктам та про певні правові основи такої політики, яка «поділяє» загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні домовленості в галузі оборони, контролю над зброєю та роззброєнням. Однак проблема полягає в тім, як трактувати деякі суспільно-політичні реалії за межами РФ, що стосуються певних положень цього документу і який інструментарій Росія має використовувати. Серед таких положень є і наступні: посилення глобальної конкуренції, напруга у різних галузях міждержавної і міжрегіональної взаємодії, суперництво ціннісних орієнтирів і моделей розвитку, нарощування силового потенціалу НАТО, дестабілізація обстановки в окремих державах і регіонах, виникнення осередків воєнних конфліктів на територіях суміжних держав, зростаюча загроза міжнародного тероризму, установа в інших державах, у тому числі суміжних, режимів, що несуть загрозу інтересам РФ тощо (Военная доктрина, 2014). Як можна побачити, зміст наведених положень цілком відповідає геополітичним амбіціям Росії і, як засвідчує досвід, Росія дуже агресивно реагує на будь-які зрушення у цих сферах, однозначно розглядаючи їх через призму «посягання на власні національні інтереси».

Посилення фашистських тенденцій стає все більш очевидною реальністю і повністю відповідає типу сучасної російської державності у путінській формі політичного правління.

Режим, встановлений у РФ ще на початку 2000-х років навіть деякі російські політики і аналітики стали вже прямо називати фашистським. А політичне ядро цього об'єднання войовничих монархістів-чорносотенців із циніками й конформістами навколо помірно-ліберальних фашистів склала остаточно сформована «путінська більшість» (Скобов О., 2008).

Серед його ознак називалися наступні: підйом постімперської ностальгії (Є.Гайдар), розпалювання агресії та жорстокості в ЗМІ і зокрема на телебаченні (Немцов Б., 2022), все більш очевидне сповзання влади у бік авторитаризму, заснованого на принципах корпоративної держави та апології національної зверхності, причому на концептах не стільки ідеологізованих, скільки міфологізованих (Іноземцев В., 2015); етатизм та радикальний націоналізм, що ґрунтується навколо концепції «руського миру» (Ейдман І., 2022); іредентизм та анексіоністська зовнішня політика, панування державно-монополістичного капіталу в економіці, силових структурах та управлінні, високий рівень корумпованості чиновницької олігархії, шовінізм та клерикалізм в ідеології (Шехтман П., 2014); зрощення влади з преторіанцями-силовиками (Шевцова Л., 2014); набуття схожості із режимами Муссоліні і Франко (Кас'янов М., 2022) тощо. В результаті фашизм перетворюється на нову російську національну ідею (Ейдман І., 2014).

Найбільш системного обґрунтування нова російська ідеологічна доктрина набуває в роботах О.Дугіна – сучасного ідеолога російського фашизму, в його концепції «руського миру», яка була остаточно сформульована в книзі «Основи геополітики» (1997 р.) і, що показово, практично відразу ж перетворилася на навчальний посібник у Військовій академії Генерального штабу РФ та інших військових навчальних закладах Росії. У цій концепції дивним чином поєдналися ідеї ідеологічної тріади С.Уварова «самодержав'я – православ'я – народність» з ідеями євразійства, ворожості по відношенню до всього оточення Росії, боротьби за гегемонізм, підтримання світового порядку та виключної історичної місії Росії, російського православ'я та російської культури тощо. Зрозуміло, в осучасненому вигляді, у тому числі з ідеєю боротьби з усіма постмодерними цінностями як проявами руйнації світового порядку та ідеєю необхідності захисту російськомовного населення за межами РФ. Особлива увага була приділена й Україні з усіма вже відомими антиукраїнськими наративами – запереченням її права на власну культуру, мову, державний суверенітет тощо. До речі, подібні погляди на Україну серед росіян, які вважалися інтелектуалами, геополітиками, філософами чи навіть дипломатами, у 1990–2000-х були досить розповсюдженими і активно підтримувалися, припускаючи навіть варіант силового вирішення «українського питання» (Данилов В., 1996; Скобов А., 2008; С. Кара-Мурза, 2008 та ін.).

У подальшому погляди О. Дугіна та його прихильників ще більш радикалізуються, а вибір фашистської форми правління для Росії визначається як єдино вірний. За визначенням О. Дугіна, в ХХ столітті існує всього три ідеологічні форми, які змогли довести реалістичність своїх принципів в питанні політико-державної реалізації – це лібералізм, комунізм і фашизм. У Росії ми пройшли два ідеологічних етапи – комуністичний і ліберальний. Залишається фашизм (Дугин А., 1997).

Орієнтація на фашистську модель держави В.Путіним була обрана свідомо. В історичному минулому Росії/СРСР його приваблювала перш за все імперська складова їх політики. Тому кумирами були і залишаються правителі, з іменами котрих пов'язують укріплення російських/радянських імперських позицій: завойовницьку політику Петра I, політику по укріпленню російського самодержав'я, у тому числі зросійщення та релігійної нетерпимості щодо поневолених народів (українців, поляків, євреїв тощо) Олександра III, боротьбу на світове лідерство Радянського Союзу Й. Сталіна. Фашистські ідеї, фашистські принципи внутрішньої і зовнішньої політики стали для В. Путіна близькими вже на зорі власного правління. Його надзвичайно надихали погляди переконаного монархіста І. Ільїна – патріарха російського фашизму, який виправдовував німецький нацизм. До речі, Ільїн для характеристики російської реальності вживає такі поняття як «білий фашизм» і «православний фашизм». Отже, для В. Путіна фашизм з його культом віктимності і насильства із самого початку був обраний як найбільш адекватний спосіб збереження влади.

В подальшому ж безкарність за свої злочини (анексія чужих територій, нищення мирного населення, тероризм тощо) через відсутність рішучого опору руйнівним наслідкам путінської політики з боку світових лідерів стали для російського диктатора додатковим підтвердженням ефективності фашистського курсу Росії і міцності влади її вождя.

Саме під час правління В. Путіна, починаючи з 2012 року (Я. Грицак), російський фашизм набуває нової якості і отримує назву рашизм. Складність цього феномена породила ряд різних дефініцій, кожна з яких акцентує увагу на найбільш характерних, на думку авторів, його особливостях. С. Морфінов під рашизмом розуміє дивну постмодерністську суміш, куди увійшли шовіністський «великоросійський» світогляд давно померлої Російської імперії, ностальгія за Радянським Союзом, реваншистські настрої пострадянських силовиків, псевдоісторичні екскурси Путіна, а також православ'я з одночасним вшануванням Миколи II і Сталіна, і на додачу – цитати з фільму «Брат-2», нанесені на шеврони російських військових (Морфінов С., 2022). Тобто, йдеться про доведену до крайності багатовікову традицію російської імперськості, освічену РПЦ.

О.Беккер розглядає рашизм як різновид політичного режиму, а також радикальну авторитарну політичну ідеологію, характерними ознаками якої є сильний культ особи, мілітаризм, тоталітаризм призначений для об'єднання земель через проведення гібридних війн або повної руйнації. Це ідея «руського миру», що полягає у знищенні інших цивілізацій з високорозвинутою культурою, яка ґрунтується на тваринності стосовно інших (Беккер О., 2022). Тут очевидним є наголос на мілітарній, руйнівній його сутності, яка максимально повно проявляється в умовах радикального авторитаризму.

За визначенням Вікіпедії, рашизм (від «Росія» (англ. Russia, «Раша») + «фашизм»), або російський фашизм, – термін, який використовується науковцями, політиками і публіцистами для позначення політичної ідеології та соціальної практики владного режиму Росії кінця ХХ – початку ХХІ століття, що базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу», нетерпимості до елементів культури інших народів; на тоталітаризмі й імперіалізмі радянського типу, використанні російського православ'я як моральної доктрини, на геополітичних інструментах впливу, насамперед енергоносій для європейських країн, військовій силі, стосовно країн, що входять до сфери впливу Російської Федерації (Вікіпедія, 2022).

Досить розповсюдженою є думка, що рашизм є різновидом нацизму, фашизму і синонімом терміна «російський нацизм». При цьому слід враховувати наявність деяких розбіжностей між ними в певних аспектах. Це стосується, зокрема понять «нацизм» і «фашизм», якщо порівнювати їх в ідеологічному плані. У даному контексті нацизм розглядається як одна із форм ультраправої політики, а фашизм – для позначення широкого спектра ультраправих політичних рухів, що існували в різних країнах, спираючись на такий «мінімум» ознак, як антимарксизм, антилібералізм, антиконсерватизм, фюрер-принцип, мілітаризація суспільства (плюс наявність особливої партійної армії), тоталітаризм як мета (Е. Нольте). Однак, разом з тим між ними існує багато спільного, що надзвичайно наближає ці два поняття. Тому не випадково сучасний російський публіцист і філософ Г. Обухов називає 5 найсуттєвіших ознак, які притаманні і нацизму, і фашизму. А ще, за його глибоким переконанням, вони є ознаками путінського расистського режиму: великодержавний шовінізм; злиття всіх гілок влади – виконавчої, законодавчої та судової з силовими структурами, ЗМІ та бізнес-елітою; агресія по відношенню до сусідніх держав та захоплення суміжних територій; переслідування опозиції та політичні вбивства; звеличення фюрера (Обухов Г., 2022).

Взагалі ж, коли говорять про сутнісну спорідненість рашизму, фашизму і нацизму, то мають на увазі, перш за все, спільні для них тоталітарні методи організації внутрішнього державного життя та агресивну експансію проти інших народів. Однак, разом з тим, вони мають і відмінні риси. Головна різниця між ними, на думку О.Сича, лежить, знову ж таки, в ідеологічній площині. Кожна ідеологія, як система ідей, несе в собі світоглядне ядро, що сприяє наданню цим ідеям певної цілісності. Таким ядром для ідеологічної системи нацизму на момент зародження була ідея расової вишості німецької нації. Для ідеології фашизму із самого початку центральним елементом був етатизм – виняткова роль держави у відродженні слави древнього Риму.



Обидві ідеології стали продуктом націй із високо розвинутою культурою. Водночас культурно відстала Росія (Московщина) історично у переважній більшості випадків здійснювала агресивну експансію щодо країн, які в культурному розвитку стояли вище за неї. Сьогоднішня ідеологія рашизму базується на цьому історичному досвіді Московщини. А тому ядром ідеології рашизму є консервування власної культурної відсталості і руйнування культур інших народів, які стали об'єктами російської експансіоністської політики (це переважно народи, що свого часу були завойовані Московією, а після розпаду СРСР відновили незалежне існування) (Скоростецький В., 2022). Однак відмінність рашизму від фашизму і нацизму не тільки в цьому. В рашизмі найбільшою мірою радикалізуються прояви і нацизму, і шовінізму, і геноциду. А їх змістовною серцевиною виступає українофобія, що в умовах тотальної гібридності набуває не тільки відкритого несприйняття українства, але й надзвичайно витончених і підступних її форм.

Тімоті Снайдер звертає увагу на такій особливості рашизму як «парадоксальність». Суть цього явища полягає у тому, що рашизм категорично не визнає свого органічного зв'язку з фашизмом і позиціонує себе як антифашизм, називаючи «фашистами», навпаки, усіх своїх противників чи опонентів. Якщо бути точним, то таким прийомом часто користувалися і представники різних форм «класичного» фашизму. Однак рашизм – це фашизм, доведений до своєї нелогічної крайності як культ безумства. Це крайня точка спотворення реальності через розпалювання ненависті, де пропаганда є чистою вимогою. За це Снайдер у колонці для *New York Times* назвав його «шизофашизмом» і наділив наступними атрибутами: культ одного лідера і культ мертвих, корпоративна держава (держава, де економічний вплив мають великі корпорації, підконтрольні владі), міфічне минуле, цензура, теорії змови, централізована пропаганда, війна та руйнування (Снайдер Т., 2022).

Парадоксальність рашизму корелює з рівнем брехні. Остання ретельно удосконалюється і тиражується усіма ЗМІ і пропагандистськими каналами, вона фактично стала уособленням російської політичної системи. Звісно, що до брехні вдавалися всі злочинні режими. Відомо, яку роль надавали брехні у фашистській Німеччині, про що відверто заявляв Й.Гіббелс – неперевершений майстер навмисного перекручування фактів або використання неправди впереміш зі справжніми фактами. Разом з тим брехня для рашистського режиму набуває тотальних масштабів. Історія, політика, наука, мистецтво, релігія, статистика, сучасні події всередині країни і за її межами тощо – все піддається викривленню, навмисному перекручуванню, тенденційному трактуванню, аби тільки воно працювало на користь міфологізованої державної ідеології Росії. Зворотною стороною цього процесу є остаточне нівелювання будь-яких проявів свободи слова, думки, творчості. Найяскравішим прикладом такої тотальної брехні можна вважати текст Виступу В. Путіна 30 вересня 2022 р. перед церемонією підписання документів про «приєднання» до Росії тимчасово окупованих територій України (Донецької, Луганської, Запорізької і Херсонської областей). Виходячи зі слів Російського Президента, Росія наділяється рисами політичної жертви, яка змушена захищатися у свій спосіб від агресивного Заходу й України – недодержави й недонації, а захоплення українських територій – це звільнення їх населення від українського нацизму на прохання самого ж населення (Маніакальна промова, 2022). Показово, що виступ був з ентузіазмом сприйнятий практично усім російським істеблішментом і схвально прокоментований ведучими провідних ЗМІ. Очевидно, що в цій промові практично кожна теза є настільки відверто брехливою, що складається враження, начебто все російське суспільство, починаючи від Президента, російського істеблішменту і закінчуючи переважною більшістю звичайних громадян, перебуває в неадекватному психологічному стані, який став результатом цілеспрямованої багаторічної дії рашистської пропаганди.

На думку американського історика Еллі Ешплбаум, поняття «рашизм» є найбільш конкретним і корисним для характеристики особливої російської версії ідеології винищення, у той час, як термін «фашизм» є неточним для того, щоб описати нинішній (путінський) режим і його методи в Росії. За її словами, «рашизм» є формою колоніалізму або ж «гіперімперіалізму» сучасної Росії. Остання сприймає себе настільки вищою від сусідів, принаймні якщо говорити про її еліту, що вважає, ніби має право стерти їх з карти світу, знищувати їх за власним бажанням, вбивати їхнє мирне населення – а не лише солдатів. Ідеологія, яка дає їм виправдання для таких дій, – різновид імперіалізму. Тож, хоч би яке слово ми обрали, щоб описати цю ідеологію, маємо справу з імперською ідеологією, спрямованою на геноцид і винищення, – уточнює Ешплбаум (Морфінов С., 2022).

Дехто з дослідників вважає, що рашизм має чітко визначений культурний контекст. Він є уособлення відсталої культури і закостенілого консервативного світогляду. Орієнтуючись на збереження особливої традиційної російської культури, він категорично не сприймає лібералізм, виступає проти постмодерних цінностей з їх акцентом на захисті прав етнічних, сексуальних та інших меншин, увазі до різних форм репресій, які раніше ігнорували (ідеї фемінізму, відстоювання свободи слова та релігії). На цей аспект звернув увагу американсько-російський літературознавець і критик Марк Липовецький, називаючи навіть рашизм «культурним феноменом». Як результат, несприйняття рашизмом подібних цінностей знаходить прояв у расизмі, гомофобії, антифемінізмі й сексизмі, схильність до яких він декларує в «ідеології порядку» і демонструє в агресивних діях, пов'язаних зі спробами реалізації власних неоімперських прагнень (Морфінов С., 2022). До цього можна лише додати, що масштабність соціальних наслідків подібного культурного контексту рашизму, на нашу думку, дозволяє розглядати його у ще більш широкому контексті, а саме – в соціокультурному.

**Висновки.** Таким чином:

1. Перетворення сучасного путінського режиму в Росії на фашистський стало цілком очевидним, оскільки цей режим відповідає всім ознакам «класичного» фашизму. Разом з тим, російському фашизму

притаманні особливості, що дозволяє говорити про нього як специфічну форму фашизму, із характерними передумовами і проявами. Значною мірою формування сучасного російського фашизму обумовлено стійкою традицією російської державності, яка, хоч і зазнавала суттєвих трансформаційних змін протягом всієї історії, зберігала сутнісні ознаки імперськості. Остання ж несе в собі авторитаризм, експансіонізм, примусове приєднання інших територій, культ держави і влади, міфологізовану історію, етнофобію тощо – риси, які поступово перетворилися на стійку складову російської політичної культури і способу російського мислення. І саме ці риси у XX столітті стали значною мірою основою ідеології різних фашистських партій і рухів.

2. Російська імперія царської доби із самого початку виглядає як символ імперської могутності, що уособлює собою «світову страшилку», здатну за рахунок сучасної армії і зброї наводити жах на весь світ і представляє собою самодержав'я особового роду з надзвичайною деспотією, жорстокістю і підступністю, які корелюють з російською ментальною особливістю – домінуванням інверсійної логіки (знищенням протилежної сторони). І це при тому, що навіть у своєму загальному розвитку Росія в цілому поступалася іншим розвинутим країнам Європи і світу. Ще однією особливістю Російської імперії є те, що система взаємозв'язку в ній центру і периферії, на відміну від інших імперій – відцентрових, носила доцентровий характер. Тобто, метрополія у порівнянні з колонізованими народами, як правило, знаходилася на більш низькому рівні культурного розвитку, що забезпечувало її функціонування через «висмоктування» із своїх колоній всього: культури, релігії, ресурсів тощо. Потреба ж у подібному «висмоктуванні» вимагала відповідного виправдовування свого особливого права на привласнення чужого і мінімізації можливості своїх жертв здійснювати спротив загарбникам як інтелектуально, так і фізично. Цим значною мірою пояснюється феномен надзвичайної нетерпимості по відношенню до поневолених народів, що виступає основою прояву крайніх форм російського шовінізму. Не випадково у часи існування Російської імперії Романових російський фашизм мав своє коріння в рухах, відомих в історії як «чорносотенці» та «білий рух». Пізніше став поширеним явищем і серед емігрантських кіл. Із початком Другої світової війни російські фашисти в Німеччині підтримали Гітлера і влилися до лав російських колабораціоністів.

3. Після Жовтневої революції 1917 року радянська влада на чолі з партією більшовиків встала на шлях створення оновленої моделі імперії – вже радянської – під назвою СРСР з відповідними атрибутами, які мали багато спільного з фашистською риторикою і методами керування державою. Вже сам перехідний період до омріяної мети – побудови комунізму – передбачав диктаторське правління, або диктатуру пролетаріату. А це вимагало не тільки жорсткої дисципліни для виконання програми практичних дій, але й використання ідеологічних засобів та засобів примусу громадян до їх руху у наміченому напрямку, а ще – непримиренної боротьби із противниками офіційно проголошеної доктрини. Одним із сутнісних виразників радянського режиму можна вважати нечувані за масштабами «сталінські» репресії, які супроводжувалися штучним голодомором, геноцидом за класовими, етнічними та релігійними ознаками, переслідуваннями за інакомислення тощо. Після правління Сталіна, незважаючи на періоди «відлиги», або «перебудови», в цілому принципи внутрішньої політики радянської держави залишилися такими самими, тільки в дещо пом'якшеному вигляді. Агресивність та експансіонізм СРСР у зовнішньополітичній сфері, які знаходили прояв протягом всього періоду його існування і спостерігалися на європейському, африканському і азійському континентах, обумовлювалися стратегією боротьби за розширення табору соціалістичних країн за світове лідерство.

4. Проголошення незалежності Російської Федерації після розпаду СРСР у 1990 році вимагало розробки нової доктрини державного розвитку, побудованої на принципах демократії, захисту прав і свобод людини, ринкової економіки тощо. Однак практично відразу ж в РФ відроджуються неоімперські амбіції, результатом чого стали агресивні дії Росії як по відношенню до суб'єктів РФ, так і колишніх, але вже незалежних союзних республік. Сама ж політична система РФ поступово наповнюється такими елементами, які свідчать про її все більшу фашизацію – підйом постімперської ностальгії, пропаганда насилля і жорстокості, посилення авторитаризму, міфологізація історії, етатизм та радикальний націоналізм, іредентизм та виправдання анексії, панування державно-монополістичного капіталу в економіці, силових структурах та управлінні, посилення корумпованості чиновницької олігархії, шовінізм та клерикалізм в ідеології тощо.

5. Російський фашизм правління В.Путіна набув форми рашизму – найбільш радикальної форми фашизму, теоретично обґрунтованої в концепції «руського миру». Це фашизм, доведений до своєї максимальної нелогічності як культ безумства, як шизофашизм. Рашизм виступає формою гіперімперіалізму сучасної Росії, для якої шовінізм є природним імперським самовираженням. Йому притаманна парадоксальність, що корелює з тотальним рівнем брехні, яка зачіпає всі сторони суспільного життя – політику, науку, мистецтво, релігію тощо. Як різновид фашизму і нацизму, він проповідує експансіонізм, нетерпимість до всього іншого, насильство, жорстокість, геноцид, але тут вони набувають крайніх форм проявів. В рашизмі чітко визначається соціо-культурний контекст, обумовлений специфікою російської культури і системою ціннісних орієнтацій, де особливу роль відіграють міфологічні уявлення про власну виключність, особливу історичну місію Росії та принципова антиєвропейськість російської цивілізації й культури.

Зважаючи на актуальність проблеми, надзвичайно перспективними напрямками подальшого дослідження феномена російського фашизму можуть бути наступні:

– поглиблення теоретичного осмислення сутнісних ознак російського фашизму, передумов його виникнення, особливостей проявів та шляхів подальшого розвитку;

– знаходження дієвих механізмів протидії російському фашизму, зокрема в умовах гібридної війни, яка обумовлює максимальне використання Росією інформаційного простору для тотальної дезінформації як власного населення, так і світового співтовариства;

– розробка ефективних засобів руйнації російського фашизму як явища з метою недопущення можливості його подальшого відродження і розповсюдження.

#### Список використаних джерел:

1. Афанасьев Ю. Российское самодержавие в XX веке. URL: <http://echo.msk.ru/programs/cenapobedy/951646-echo/>
2. Бевзюк Є. Імперія як історично-геополітичний феномен. URL: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/download/2078-1431.2019.1%2822%29.45-65/166208>
3. Беккер О. Рашизм як прояв тваринності проти людства і людяності. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/09/rashyizm-yak-proyav-tvarynnosti-proty-lyudstva-i-lyudyanosti/>.
4. Военная доктрина Российской Федерации. URL : <http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>.
5. Галушко К. Фашизм. *Енциклопедія історії України*. Т. 10: Т-Я. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.
6. Гогун О. Опубліковані докази того, що Сталін хотів завоювати Європу: інтерв'ю з дослідником. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/stalin-khotiv-napasty-na-nimechchynu-makmikin/31246375.html>
7. Данилов В. Русь ведическая в прошлом и будущем: Евангелие от Ариев. М.: Воля России, 1996. 178с.
8. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Москва: Русский язык, 1976. С. 379. 1096 с.
9. Дугин А. Тамплиеры Пролетариата. Арктогея. Москва; 1997. С. 34–35.
10. Ейдман І. Нова національна ідея Путіна. М.: Эксмо, Издательство АЛГОРИТМ ООО. 2014. 240 с.
11. Ейдман І. Путін наздоганяє Муссоліні. URL: <http://mediafox.com.ua/news/373864>
12. Іхлов С.В. Дві сторони нового євразійства. *Незалежна газета*. № 167, 2001р.
13. Иноземцев В. Обыкновенный фашизм. Правда о Владимире Путине. *Новое Время*, 14 июля 2015 г.
14. Кара-Мурза С. Оранжевая мина. М.: Алгоритм, 2008. 240 с.
15. Конспект лекцій: Вахтанг Кебуладзе про російську імперську літературу. URL: [https://obarykada.com/chasopys/kebuladze\\_2/](https://obarykada.com/chasopys/kebuladze_2/)
16. Маніакальна промова тирана: путін оголосив про анексію територій України. URL: <https://konkurent.ua/publication/104564/maniakalna-promova-tirana-putin-ogolosiv-pro-aneksiu-teritoriy-ukraini-video/>
17. Морфінов С. «Рашизм»: історія «російського фашизму» від теорії Дугіна до ідеології «Брата-2». *BBC News Україна*, 1.10.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100>
18. Гай-Нижник П. Муссоліні Б. Доктрина фашизму (1932 р.). URL: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1932.Mussolini.php>
19. Немцов Б. Чим небезпечний російський фашизм. *The Economist*. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107397/chym-nebezpechnyj-rosijskyj-fashyizm-the-economist/>
20. Кондратюк К.К. Новітня історія України. 1945-2007. Львів: Вид. центр ЛДУ ім. І.Франка, 2008. 146 с. С. 19–22.
21. Обухов Г. Російський філософ назвав 5 доведених ознак нацизму в Росії. URL: [https://defence-ua.com/minds\\_and\\_ideas/rosijskij\\_filosof\\_nazvav\\_5\\_dovedenih\\_oznak\\_natsizmu\\_v\\_rosiji-6684.html](https://defence-ua.com/minds_and_ideas/rosijskij_filosof_nazvav_5_dovedenih_oznak_natsizmu_v_rosiji-6684.html)
22. Пагір'я О. Олександр Мотиль: «Росії не вдасться відновити імперію, оскільки тамтешній режим не має ні «твердої», ні «м'якої» сили. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/56433>
23. Касьянов М. Путин шокирован санкциями, принятым западными государствами. М. URL: <https://censor.net.ua/news/303178/>
24. Пятый Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала. 17 июня – 8 июля 1924 г. Стенографический отчет. Ч. II, М. – Л., 1925. С. 214–217.
25. Вікіпедія. Рашизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
26. Самоваров А. Нужно ли нам возвращаться в СССР? *Русский проект*. М.: Яуза-пресс, 2009. 320 с.
27. Скобов А. Безразмерный Сталин. URL: <https://graniru.org/Politics/Russia/m.134872.html>
28. Скоростецкий В. Нацизм, фашизм і... рашизм: у чому відмінності і тотожності? URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/08/naczyzm-fashyizm-i-rashyizm-u-chomu-vidminnosti-i-totozhnosti/>
29. Снайдер Т. Ідеологія путінської Росії – шизофашизм. Світ має визнати це. *Аргумент*. 21.05.2022. argumentua.com.
30. Снайдер Т. Ми повинні сказати це – росія – фашистська держава. URL: <https://hromadske.radio/publications/my-povynni-skazaty-tse-rosiia-fashysts-ka-derzhava-timoti-snajder>
31. Снайдер Т. Росія – це фашистська держава. Якщо Україна не переможе, нас очікують десятиліття темряви. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ss-fashystska-derzhava-yaksho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuyedyesyatylittya-temryavy-timoti-snajder/>
32. Таран В.О. Сучасне українське державотворення та російський ідеологічний фактор. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. №106. К.: КДУ, 2012. С. 50–54.
33. Умберто Еко. Ур-фашизм. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/PM6/>.
34. Шевцова Л. Путин ищет новые способы удушения Украины. URL: <http://news.liga.net/interview/politics/3329055.htm>
35. Шехтман П. Процесс фашизации России идет быстро. URL: <http://gazetavv.com/news/world/1425285858.htm>
36. XX з'їзд КПРС 14–25 лютого 1956 року. *Стенографічний звіт*. Т. 1-2. М.: Політвидання, 1956.
37. XXII з'їзд КПРС 17–31 жовтня 1961 року. *Стенографічний звіт*, т. 1-3. К., 1962; Історія КПРС. К., 1977.
38. XXIV з'їзд КПРС 30 березня – 9 квітня 1971 р. *Стенографічний звіт*. У 2-х томах. Т. 1. М.: Политиздат, 1971. 598 с.

## References:

1. Afanas'yev Yu. (2009). Russkoye samoderzhaviye v XX veke. [Russian autocracy in the twentieth century]. URL: <http://echo.msk.ru/programs/cenapobedy/951646-echo/>
2. Bevyuk YE. (2019). Imperiya yak istorychno-heopolitychnyy fenomen [Empire as a historical-geopolitical phenomenon]. URL: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/download/2078-1431.2019.1%2822%29.45-65/166208>
3. Bekker O. (2022) Rashyzm yak proyav tvarynnosti proty lyudstva i lyudyanoi [Racism as a manifestation of animality against humanity and humanit]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/09/rashyzm-yak-proyav-tvarynnosti-proty-lyudstva-i-lyudyanoi/>
4. Voyennaya doktrina (2014) Rossiyskoy Federatsii [Military Doctrine of the Russian Federation]. URL: <http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>
5. Halushko K. (2013). Fashyzm. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny. [Fascism. Encyclopedia of the history of Ukraine]. T. 10: T-YA. NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. K.: V-vo «Naukova dumka». 688 s.
6. Hohun O. (2021). Opublikovani dokazy toho, shcho Stalin khotiv zavoyuvaty Yevropu: interv"yu z doslidnykom [Published Evidence That Stalin Wanted to Conquer Europe: An Interview with a Researcher]/ URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/stalin-khotiv-napasty-na-nimechchynu-makmikin/31246375.html>
7. Danilov V. (1996). Rus' vedicheskaya v proshlom i budushchem: Yevangeliye ot Ariyev [Vedic Rus' in the past and future: the Gospel of the Aryans]. M.: Volya Rossii. 178 s.
8. Dvoret'skiy I.KH. (1976). Latinsko-russkiy slovar' [Latin-Russian dictionary]. Moskva: Russkiy yazyk. S. 379. 1096.
9. Dugin A. (1997). Tampliyery Proletariata. Arktogeta [Templars of the Proletariat. Arctogea]. Moskva. S. 34–35.
10. Eydman I. (2014). Nova natsional'na ideya Putina [Putin's new national idea]. M.: Éksmo, Yzdatel'stvo ALHORYTM OOO. 240 s.
11. Eydman I. (2022). Putin nazdohanyaye Mussolini [Putin catches up with Mussolini]. URL: <http://mediafox.com.ua/news/373864>
12. Ikhlov YE.V. (2001). Dvi storony novoho yevraziystva [Two sides of the new Eurasianism]. Nezalezhna hazeta. № 167.
13. Inozemtsev V. (2015). Obyknovennyy fashizm. Pravda o Vladimire Putine [Ordinary fascism. The truth about Vladimir Putin]. Novoye Vremya, 14 iyulya 2015.
14. Kara-Murza S. (2008). Oranzhevaya mina [Orange mine]. M.: Algoritm. 240 s.
15. Konspekt lektsiy (2016): Vakhtanh Kebuladze pro rosiys'ku impers'ku literaturu [Synopsis of lectures: Vakhtang Kebuladze on Russian imperial literature]. URL: [https://obarykada.com/chasopys/kebuladze\\_2/](https://obarykada.com/chasopys/kebuladze_2/)
16. Maniakal'na (2022) promova tyrana: putin oholosyv pro aneksiyu terytoriy Ukrayiny [The tyrant's maniacal speech: Putin announced the annexation of the territories of Ukraine]. URL: <https://konkurent.ua/publication/104564/maniakalna-promova-tirana-putin-ogolosiv-pro-aneksiu-teritoriy-ukraini-video/>
17. Morfinov S. (2022). «Rashyzm»: istoriya «rosiys'koho fashyzmu» vid teorii Duhina do ideolohiyi «Brata-2» ["Racism": the history of "Russian fascism" from Dugin's theory to the ideology of "Brother-2"]. BBS News Ukrayina, 1.10.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63072100>
18. Haj-Nyzhnyk P. (2019). Mussolini B. Doktryna fashyzmu [Mussolini B. The Doctrine of Fascism]. URL: <http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1932.Mussolini.php>
19. Nyemtsov B. (2022). Chym nebezpechnyy rosiys'kyy fashyzm [How dangerous is Russian fascism]. The Economist. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107397/chym-nebezpechnyj-rosijskij-fashyzm-the-economist/>
20. Kondratuk K.K. (2008). Novitnya istoriya Ukrayiny. 1945–2007 [Recent history of Ukraine. 1945–2007]. L'viv: Vyd. tsentr LDU im. I.Franka. 146 s. S. 19–22.
21. Obukhov H. (2022). Rosiys'kyy filosof nazvav 5 dovedenykh oznak natsyzmu v Rosiyi [The Russian philosopher named 5 proven signs of Nazism in Russia]. URL: [https://defence-ua.com/minds\\_and\\_ideas/rosijskij\\_filosof\\_nazvav\\_5\\_dovedenih\\_oznak\\_natsizmu\\_v\\_rosiji-6684.html](https://defence-ua.com/minds_and_ideas/rosijskij_filosof_nazvav_5_dovedenih_oznak_natsizmu_v_rosiji-6684.html)
22. Pahyrya O. (2012). Oleksandr Motyl': «Rosiyi ne vdist'sya vidnovyty imperiyu, oskil'ky tamteshniy rezhyim ne maye ni «tverdoyi», ni «m'yakoyi» syly [Oleksandr Motyl': "Russia will not be able to restore the empire, because the regime there has neither "hard" nor "soft" power]. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/56433>
23. Kas'yanov M. (2022). Putin shokirovan sanktsiyami, prinyatym zapadnymi gosudarstvami [Putin is shocked by the sanctions adopted by Western states]. URL: <https://censor.net.ua/news/303178/>
24. Pyaty (1925) Vsemirnyy kongress Kommunisticheskogo Internatsionala [Fifth World Congress of the Communist International]. 17 iyunya – 8 iyulya 1924 g. Stenograficheskiy otchet. CH. II, M. – L. S. 214–217.
25. Vikipediya (2022). Rashyzm [Racism]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%B7%D0%BC>
26. Samovarov A. (2009). Nuzhno li nam vozvrashchat'sya v SSSR? [Do we need to return to the USSR?]. Russkiy proyekt. M.: Yauza-press. 320 s.
27. Skobov A. (2008). Bezrazmernyy Stalin [Dimensionless Stalin]. Скобов А. Безразмерный Сталин. URL: <https://graniru.org/Politics/Russia/m.134872.html>
28. Skorostets'kyy V. (2022). Natsyzm, fashyzm i... rashyzm: u chomu vidminnosti i totozhnosti? [Nazism, fascism and... racism: what are the differences and similarities?]. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/08/nacyzm-fashyzm-i-rashyzm-u-chomu-vidminnosti-i-totozhnosti/>
29. Snayder T. (2022). Ideolohiya putins'koyi Rosiyi – shyzofashyzm. Svit maye vyznaty tse [Ideology of Putin's Russia – schizofascism. The world needs to recognize this]. Arhument. 21.05.2022. argumentua.com
30. Snayder T. (2022). My povynni skazaty tse – rosiya – fashyst's'ka derzhava [We must say this – Russia is a fascist state]. URL: <https://hromadske.radio/publications/my-povynni-skazaty-tse-rosiia-fashysts-ka-derzhava-timoti-snyder>

31. Snayder T. (2022). Rosiya – tse fashyst-s'ka derzhava. Yakshcho Ukrayina ne peremozhe, nas ochikuyut' desyatylittya temryavy [Russia is a fascist state. If Ukraine does not win, decades of darkness await us]. URL: <https://texty.org.ua/fragments/106742/rosiya-ce-fashystska-derzhava-yaksho-ukrayina-ne-peremozhe-nas-ochikuye-desyatylittya-temryavy-timoti-snajder/>
32. Taran V.O. (2012). Suchasne ukrajins'ke derzhavotvorennya ta rosiys'kyy ideolohichnyy faktor [Modern Ukrainian state formation and the Russian ideological factor]. Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiya. Politolohiya. №106. K.: KDU. S. 50–54.
33. Umberto Eko (2018). Ur-fashizm [Ur-fascism]. DOI URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/PM6/>.
34. Shevtsova L. (2014). Putin ishchet novyye sposoby udusheniya Ukrainy [Putin is looking for new ways to strangle Ukraine]. URL: <http://news.liga.net/interview/politics/3329055.htm>
35. Shekhtman P. (2014). Protsess fashizatsii Rossii idet bystro [The process of fascisization of Russia is going fast]. URL: <http://gazetavv.com/news/world/1425285858.htm>
36. KHKH z'yizd KPRS (1956). [XX Congress of the CPSU February 14–25, 1956]. Stenohrafichnyy zvit. T. 1-2. M.: Polityvdannya.
37. XXII z'yizd KPRS (1961). [XXII Congress of the CPSU, October 17–31, 1961]. Stenohrafichnyy zvit, t. 1-3. K., 1962; Istoriya KPRS. K., 1977.
38. KHKHIV z'yizd KPRS (1971). [XXIV Congress of the CPSU, March 30 – April 9, 1971]. Stenohrafichnyy zvit. U 2-kh tomakh. T. 1. M.: Polityzdat. 598 s.